

VERERING VAN DE VROUWELIJKE ‘BAARDHEILIGE’ WILGEFORTIS OM EN ROND DE SINT-BAAFSABDIJ

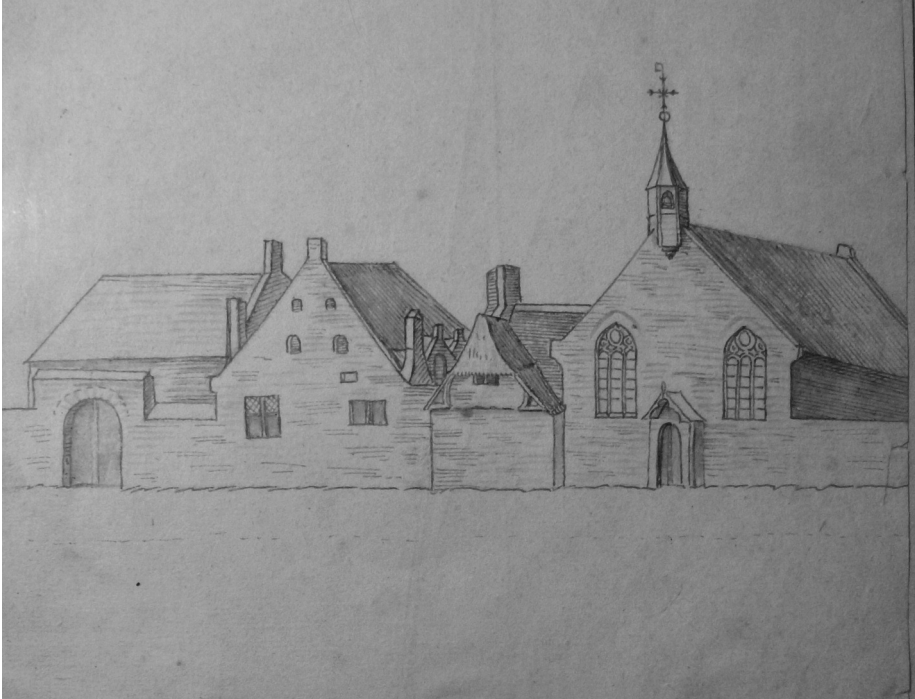
Inleiding

Het vroegste spoor van de verering van de vrouwelijke ‘baardheilige’ Wilgefortis, alias Sint-Ontcommere of Oncomena in Europa zijn te vinden in het graafschap Vlaanderen, meer bepaald in Gentse mannenkloosters. Dit haast onwaarschijnlijke verhaal van middeleeuwse mystiek wordt uit de doeken gedaan in het volkskundige tijdschrift *Van Mensen & Dingen*, waar deze, zo goed als vergeten, mythische figuur meer uitgebreid belicht wordt¹. In deze bijdrage gaan we in het bijzonder in op de verering die verband hield met de Sint-Baafsabdij en haar godshuiskapel aan de verdwenen Spitaalpoort (Dampoortbuurt).

Wilgefortis in de invloedssfeer van de Sint-Baafsabdij

Was er een link tussen de Gentse Sint-Baafsabdij en de H. Wilgefortis? De belangrijkste aanwijzing daarvoor is te vinden in de kapel van het hospitaal (spitaal, hospitium, gasthuis; oorspronkelijk: onderkomen voor reizigers) van *Sente Baefs* te Gent. Dit hospitium was gelegen in het verdwenen abdijsdorp van Sint-Baafs, dicht bij de eveneens verdwenen Spitaalpoort. Deze poort gaf het aan platteland (toen Oostakker) in het oosten van Gent toegang tot de stad. De stadspoort en de huidige Spitaalpoortstraat in de Dampoortbuurt ontleen er hun naam aan. Dat gasthuis was een stichting (1207) van de Sint-Baafsabdij en het werd in de eerste eeuwen van zijn bestaan als hospitaal van Sint-Baafs aangeduid². In de literatuur bleef het hospitium vrijwel enkel geassocieerd met de latere naam Sint-Anna, naam van de er aan gehechte kapelanij. In de hier gebruikte betekenis is een kapelanij of kapelanie een kapel of altaar waarin of waaraan bepaalde erediensten plaatsvinden. Die worden in principe uitgevoerd door een priester, die betaald wordt met de inkomsten van goederen geschonken aan de kapel. Ook de materiële inrichting wordt betaald door schenkingen.

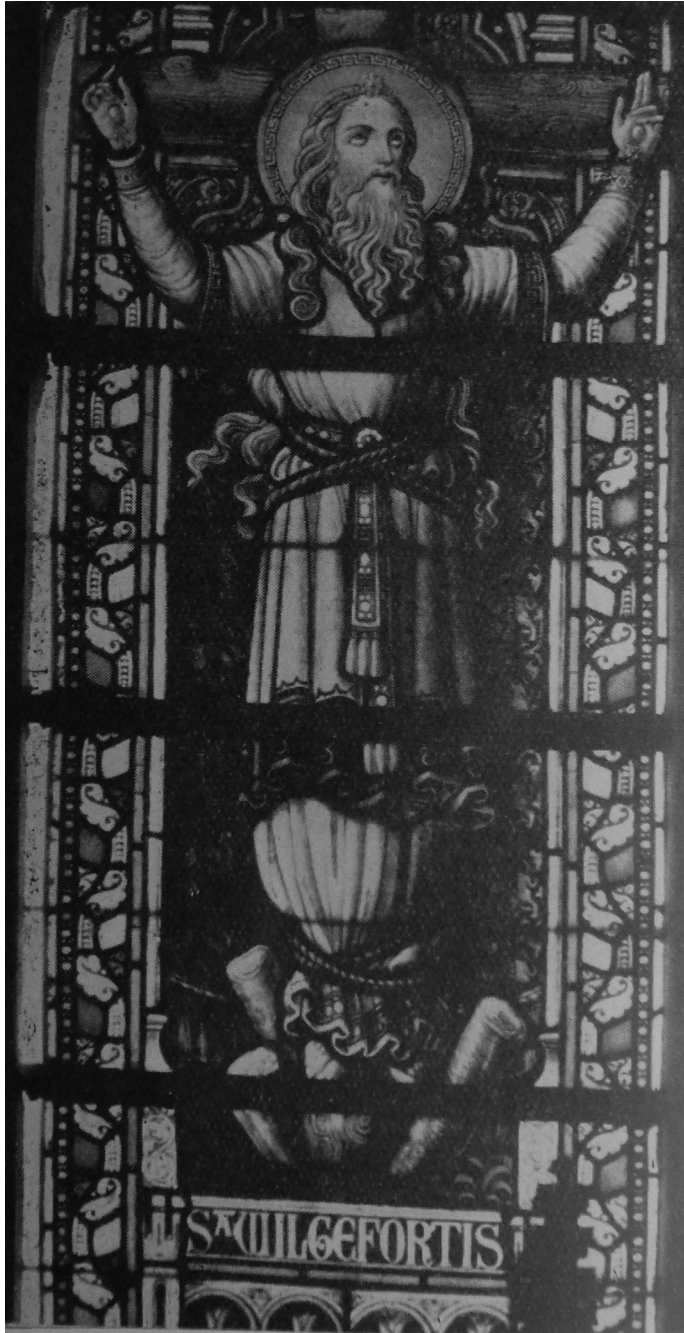
Er waren echter twee kapelanijen in de kapel van het hospitaal gevestigd: van de H. Anna en van de H. Wilgefortis. In de Spitaalkapel was er al heel vroeg sprake van Wilgefortis verering. De Leuvense specialist Gessler beschrijft en citeert een lange, in het Latijn geschreven notariële akte uit het vroegere abdijsarchief, gedateerd 2 december 1423 betreffende de inkomsten toekomstende

Afb. 1. De Spitaalkapel (Kapel van het Sint-Baafshospitium of Sint-Annakapel) met gasthuisgebouwen in de korte periode dat de kapel fungeerde als parochiekerk (pentekening door Arent van Wijnendaele, bewaard in het Gentse stadsarchief, Atlas Goetghebuer, L11/28).

(...) *ad altare beate Wilgefordis situm in hospitale sancti Bavonis juxta Gandavum* (...)³. In vertaling: ‘aan het altaar (aan de eredienst) van Sint-Wilgefortis in het Sint-Baafs hospitaal bij Gent’. De akte werd opgemaakt na het overlijden in 1420 van de priester die het als altaar beneficium (inkomstenbron) had, dus nog voor 1420. Nergens is er sprake van dat deze man de eerste was in die functie, en daarom vermoedt Gessler dat de stichting van het altaar met de verering, net als in de Sint-Pietersabdij en bij de augustijnen, tot in de 14de eeuw opklimt. Er zijn nog meer elementen die in die richting wijzen. Van Lokeren nam in 1855 een landboek (terrier) op, gedateerd 1401, van de goederen in eigendom van de kapelanij Sint-Wilgefortis in het hospitaal van Sint-Baafs in zijn ‘Analyse succincte des chartes et documents de l’abbaye de Saint-Bavon’⁴.

De Sint-Baafsabdij werd in 1536, op eigen verzoek en tegen betaling van een aanzienlijke hoeveelheid (eigen!) gouden dukaten, omgevormd tot kapittel en

Afb. 2. De baardheilige in volle glorie afgebeeld in een brandglasraam van Ganton, in 1911 geplaatst in de Sint-Oncomenakerk van Bavegem.

ze verdween in 1540 ook fysiek. Dat gebeurde, zoals ruim bekend, op bevel van keizer Karel V voor de bouw van zijn 'Nieuw Kasteel' dat enkele decennia later Spaans kasteel genoemd werd. Daarmee was de rol van het hospitium uitgespeeld. De kapel van het Sint-Annahospitaal werd op 28 september 1571 door bisschop Jansenius omgevormd tot parochiale kerk met de H. Amandus als patroonheilige. De kapelanij van de H. Wilgefortis werd afgeschaft en haar inkomsten vielen de pastorie toe⁵. De kersverse parochiekapel (of -kerk) was echter geen lang leven beschoren. Ze werd samen met de hospitiumgebouwen en het hele Sint-Baafsabdijdorp in de jaren 1577-1584 op bevel van het calvinistische stadsbestuur afgebroken in het kader van de toen nieuw aangelegde grootscheepse stadsverdedigingswerken. Er gold een bouwverbod over 575 m buiten de vesten. De Amandusparochie werd ingericht in de Sint-Laureinskapel in de landelijke dorpskern van Oostakker. In de 19de eeuw verhuisde ze opnieuw richting Gent naar het snel groeiende voorstadje buiten de Dampoort dat onder de naam Sint-Amandsberg een afzonderlijke gemeente werd⁶.

De Spitaalpoortkapel was niet het enige element dat de Sint-Baafsabdij verbond met Wilgefortis. De kerk van Bavegem (deelgemeente van Sint-Lievens-Houtem), onderdeel van het vroegere abdijsdomein, is toegewijd aan deze heilige en ze wordt nog altijd met haar naam aangeduid: de Sint-Onkomenakerk⁷. Ze bezit minstens drie fraaie voorstellingen van haar patroonheilige⁸. Op het hierbij afgebeelde glasraam van Ganton, onderdeel van een drieluik, staat ze afgebeeld met een opvallend weelderige baardtooi. Dit riep wel enige weerstand op: het raam werd bijna geweigerd bij de levering 'omdat de heilige er afgebeeld staat met een baard zoo omvangrijk dat zij veeleer aan een manspersoon gelijk⁹'.

Een afbeelding van Wilgefortis in het gezelschap van Sint-Kristoffel en Sint-Elisabeth, is ook te zien op het rechter pijlercomplex van de crypte van de Gentse Sint-Baafskathedraal. De muurschilderijen dateren uit de 15de of begin 16de eeuw. De voorstelling is traditioneel: aan het kruis genageld, met baard en lang, onderaan bij de enkels toe gebonden kleed. Het opschrift vermeldt: S. Ontcômne¹⁰. In de crypte van de Sint-Baafskathedraal, ten tijde van het aanbrengen van de schilderwerken vermoedelijk nog Sint-Janskerk, werden opvallend veel heiligen verbonden met de Sint-Baafsabdij voorgesteld.

Eigendommen van de Wilgefortiskapelanij in Oostakker

De naam Wilgefortis raakte snel vergeten om en rond de verdwenen kapel. Hij bleef echter wel voortleven in de bezittingen van de vroegere kapelanij. De kapel van Wilgefortis, onder het Sint-Annahospitaal, bezat gronden te

Oostakker, gedeeltelijk nu Sint-Amandsberg¹¹. De kapel wordt genoemd als oostelijke buur van gronden in de Roosbroeken die in 1632 eigendom waren van Guillaume Rentier, zoon van Guillelmus¹². De situatie was in 1655 niet veranderd, want de gronden van de kapel grensden nogal altijd aan de oostzijde van eigendom van François Desmarez en Marie Rentier¹³. Om welke oppervlakte het precies ging is ons niet bekend.

Nog een andere eigendom in Oostakker betrof een partij *onderlandt ende meersch ghenaeamt de Cruijsbulck*, met een oppervlakte van 960 roeden; grenzen: O: Smalle Heerweg, Z: de Oude Vest (Sint-Baafsvest: grens met Gent); W: de Bijloke (als eigenaar). Tenslotte nog een partij land, de *Criekerije* (terug te vinden in de vroegere Kriekeriestraat, nu Jef Crickstraat) in Sint-Amandsberg, in de buurt van de Roosbroeken, met een oppervlakte van 4 gemeten, 90 roeden; aangrenzende eigenaars: NW: *weesen van Veld* met het Kromme Stuk; N: Roosbroeken; ZO: H. Geest van Sint-Salvators met de quodiane; W: erven Louis (van) Hoobrouck met de vermelding: op de grens een *blauwen paelsteen en 8 R 13 voeten van boven nederwaerts naer de Roosbroucken inde noortwestseyde staet oock eenen blauwen paelsteen*.

Danny Mattens, Luc Devriese
met dank aan Mark Adriaen

NOTEN

- ¹ Devriese, L., De vrouwelijke baardheilige Sint - Wilgefortis, alias Ontcommer of Oncomena, een internationaal verspreide heiligenverering van Vlaamse makelij. In: *Van Mensen & Dingen*, Gent, 2013, jg. 11 nr. 2. Grotendeels gebaseerd op Gessler, J., *De Vlaamsche baardheilige Wilgefortis of Ontcommer*, Antwerpen, 1937, pp. 198.
- ² Maréchal, G., Het Sint-Annahospitaal te Sint-Baafs te Gent. In: *Annalen van de Belgische Vereniging voor Hospitaalgiedenis/Annales de la Société belge d'histoire des Hôpitaux*, jg 4, 1966, p. 31-60.
- ³ Gessler, J., 1937, p. 56. Origineel in het Rijkarchief (RA) Gent (Fonds Sint-Baafs, Gysseling invent. nr. O22971)
- ⁴ Van Lokeren, A., *Histoire de l'Abbaye de Saint-Bavon à Gand*, Gent, 1855, deel 2, p. 100. Foutief aangegeven als Ste Widgeforte. Niet als dusdanig terug te vinden bij Gysseling, M., *Inventaris van het archief van Sint – Baafs en het bisdom Gent tot eind 1801*.
- ⁵ RA Gent. Fonds Sint-Baafs. Inv. Nr. (Gysseling) O25200.
- ⁶ Gysseling, M., *Geschiedenis van Oostakker en Sint-Amandsberg tot 1794*, Oostakker, 1974, p. 32; Devriese, L., Heilig Kerstparochie en Sint-Baafsdorp. In: *Jaarboek Oost-Oudburg*, 2007, deel 44, p. 201-213.
- ⁷ Het villadomein Vlierzele in Bavegem - Papegem was bezit van de Gentse Sint-Baafsabdij.
- ⁸ Afbeeldingen in Gessler, J., 1937. Naast het hier afgebeelde glasraam, een neogotisch Sint-Oncomena altaar eveneens uit 1911, en een 19de – eeuws beeld van de gekruisigde heilige

(datering KIK inventaris).

- ⁹ Pieters, J., Over de Sint-Wilgefortisverering in Oost-Vlaanderen. In: *Oostvlaamsche Zanten*, Gent, 1937, jg. 12 nr. 1, p. 25.
- ¹⁰ Van den Gheyn, G., Les peintures murales de la crypte de Saint-Bavon. In: *Bulletijn der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1937, jg. 45, p. 116-117 en 129 (afb.); Dhanens, E., *Inventaris van het kunstpatrimonium van Oost-Vlaanderen. V. Sint-Baafskathedraal Gent*, Gent, 1965, p. 172; Goossens, M., De middeleeuwse muurschilderkunst. In: *Gent. Duizend jaar kunst en cultuur. Deel I*, 1975, p. 83. Het schilderwerk van dit onderdeel verkeerde bij de ontdekking in 1936-1937 in vrij slechte staat.
- ¹¹ Gysseling, M., 1974, p. 39. Legger en pachtcontracten (16de eeuw) van de landerijen in RA Gent, Fonds Sint-Baafs nr. 22975 en 22975A.
- ¹² RA Gent, Fonds Bisdom: LSB1079 - Denombrement door Hieronimus Masseau als voogd van Guillaume Rentier, 27.10.1632. Hoewel de kapelanijs van Wilgefortis al lang opgeheven was, en de inkomsten aan de pastorie (toen van Oostakker) toekwamen, werd de eigenaar nog steeds met de benaming aangeduid.
- ¹³ RA Gent, Fonds Bisdom: LSB1222 - Denombrement door Joos Maseau, namens François Desmarez en Marie Rentier, 27.08.1655.
-

Belangrijk bericht aan onze medewerkers

Auteurs mogen nog altijd, zo mogelijk, hun kopij digitaal doorsturen, maar moeten ook een afdruk ervan opsturen aan het Redactie-adres. Dit laatste zal beschouwd worden als de enige geldige tekst waar rekening zal mee gehouden worden bij de correctie der drukproeven. Wij zouden ook willen vragen een tekst slechts in te leveren wanneer hij af is.

Het is al gebeurd dat wanneer alles klaar ligt voor de drukker op het laatste ogenblik nog wijzigingen aangebracht worden. Dit zorgt dan voor complicaties en nutteloos tijdverlies.